

AUTOREFERATY

Joanna Żelazko

Łódź

Żołnierze konspiracyjnych organizacji niepodległościowych przed Wojskowym Sądem Rejonowym w Łodzi (1946–1955)¹

Wojskowe Sądy Rejonowe (WSR) były w powojennej Polsce jednym z elementów komunistycznego wymiaru sprawiedliwości, elementem niezwykle ważnym — ze względu na fakt, że w latach 1946–1955 wspomagały działania aparatu bezpieczeństwa w walce z żołnierzami konspiracyjnych organizacji niepodległościowych. Sędziowie WSR, pomimo wojskowego statusu tych jednostek, otrzymali uprawnienia do skazywania osób cywilnych, oskarżonych o tzw. przestępstwa przeciwko państwu. Pod tym określeniem komuniści rozumieli wszelkie działania tej części społeczeństwa, która pozostała wierna polskiemu rządowi emigracyjnemu w Londynie, mające na celu przywrócenie jego władzy w kraju. Żołnierze organizacji konspiracyjnych, dochowujący złożonej przysięgi, stali się w tzw. demokratycznej Polsce wrogami władzy komunistycznej. Z powodu swoich poglądów byli aresztowani i torturowani przez funkcjonariuszy urzędów bezpieczeństwa, a następnie skazywani przez sędziów wojskowych. Ferowanie wysokich wyroków miało wyeliminować (niekiedy na zawsze) przeciwników nowego ustroju, którzy podjęli z nim aktywną walkę, oraz zniechęcić do oporu niezdecydowanych.

Działalność WSR była do 1989 r. — z przyczyn politycznych — pomijana w polskiej historiografii lub przedstawiana w sposób kłamiwy. Wyjątek stanowiła literatura emigracyjna i drugoobiegowa, lecz jej autorzy — ze względu na ograniczony dostęp do źródeł — nie mogli dokonać pełnej prezentacji i analizy problemu. Współczesne publikacje podejmują tę tematykę w skali ogólnopolskiej albo z perspektywy poszczególnych regionów kraju. Dlatego ważne jest, aby i losom łódzkich konspiratorów, sądzonych przez tutejszy WSR, również poświęcić odrębne opracowanie.

Głównym celem mojej dysertacji jest przedstawienie działań i orzecznictwa WSR w Łodzi, jako istotnego segmentu aparatu represji. Dla pełniejszego zilustrowania tej problematyki omówiłam, opierając się na wybranych przykładach, losy żołnierzy konspiracji antykomuni-

---

¹ Obrona odbyła się 5 VII 2007 r. w Instytucie Historii Uniwersytetu Łódzkiego. Promotorem był dr hab. prof. UŁ Albin Głowacki, recenzentami: prof. dr hab. Leszek Olejnik (UŁ) i dr hab. Sylwester Fertacz (Uniwersytet Śląski w Katowicach).

stycznej w Łódzkiem i oceniłam straty, jakie ponieśli na skutek wyroków wydanych przez łódzki WSR. Istotnym zadaniem opracowania jest ukazanie „drogi” skazańca — od chwili aresztowania do śmierci w „majestacie prawa” — lub warunków odbywania kary, jeśli uratował życie. Ponadto dostrzegam potrzebę wskazania na upolitycznienie wyroków, wydawanych przez łódzki WSR, który współdziałał z funkcjonariuszami urzędów bezpieczeństwa, strukturami Polskiej Partii Robotniczej/Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej (PPR/PZPR) i żołnierzami Korpusu Bezpieczeństwa Wewnętrznego (KBW).

Temat upolitycznienia komunistycznego sądownictwa i przepisów prawnych, którymi się ono posługiwało, a także współpraca z aparatem represji stały się w ostatnich latach przedmiotem zainteresowania wielu badaczy. Nie tylko zebrali oni i uporządkowali materiał źródłowy na ten temat, ale również poddali go krytycznej ocenie z punktu widzenia prawnego i historycznego. Bogactwo wspomnianej literatury oraz regionalny charakter przygotowanej dysertacji wymusiły pewne ograniczenia przy sporządzaniu wykazu bibliograficznego. Zrezygnowałam w nim z umieszczenia mniej przydatnych dla mojej pracy publikacji o charakterze ogólnopolskim na rzecz wyeksponowania wydawnictw dotyczących regionu.

Liczne są również publikacje z zakresu przepisów prawa i sądownictwa wojskowego, które ukazały się w latach 1945–1956. Mimo iż miały one charakter propagandowy, to czytane z krytycznym podejściem, pozwalają współczesnemu odbiorcy zrozumieć realia tamtego okresu.

Ponadto ważne miejsce wśród książek i artykułów wykorzystanych w prezentowanej pracy zajmują wydawnictwa źródłowe, dzięki którym można spojrzeć na omawianą problematykę z perspektywy osób uczestniczących w tamtych wydarzeniach i poznać — często jedynie im znane — szczegóły.

W bogatej literaturze przedmiotu dotychczas ukazało się kilka publikacji omawiających strukturę i działalność poszczególnych WSR w Polsce. Do najważniejszych należy zaliczyć następujące opracowania: Zdzisława Biegańskiego, *W smudze Kainowego cienia: skazani na śmierć przez sądy wojskowe na obszarze województwa pomorskiego (bydgoskiego) w latach 1945–1954*, Bydgoszcz 2000; tego samego autora, *Sądownictwo i skazani na śmierć z przyczyn politycznych w województwie pomorskim (bydgoskim) w latach 1945–1956*, Bydgoszcz 2003; Krzysztofa Sidorkiewicza, *Represje organów wymiaru sprawiedliwości w sprawach politycznych w województwie pomorskim (bydgoskim) w latach 1945–1956*, Toruń 2005; Marka Żukowskiego, „Szeptana propaganda” w orzecznictwie Wojskowego Sądu Rejonowego w Koszalinie w latach 1950–1955, w: *Przestępstwa sędziów i prokuratorów w Polsce lat 1944–1956*, red. W. Kulesza, A. Rzepliński, Warszawa 2000; Filipa Musiała, *Polityka czy sprawiedliwość? Wojskowy Sąd Rejonowy w Krakowie (1946–1955)*, Kraków 2005; Bohdana Łukaszczyka, *Wojskowy Sąd Rejonowy w Olsztynie 1946–1955*, Olsztyn 2000; Andrzeja Jaracza, *Orzecznictwo i działalność wojskowych sądów rejonowych na Pomorzu Środkowym w latach 1946–1955*, w: *Przestępstwa sędziów i prokuratorów...*; Krzysztofa Szwaagrzyka, *Winni? Niewinni? Dolnośląskie podziemie niepodległościowe (1945–1956) w świetle dokumentów sądowych*, Wrocław 1999; Bogdana Biegalskiego, *Działalność Sądu Rejonowego w Zielonej Górze w latach 1946–1955*, „Studia Zielonogórskie” 1998, nr 4.

Wielu autorów podejmuje również problematykę orzekania kar śmierci, zarówno w formie prac przekazujących najnowsze ustalenia naukowe, jak i literatury wspomnieniowej. Pośród publikacji dotyczących funkcjonowania WSR przeważają opracowania monograficzne oraz artykuły naukowe i popularne. Natomiast orzekanie wyroków śmierci stało się nie tylko przedmiotem badań naukowych, ale również tematem licznych — interesujących — wspomnień żołnierzy konspiracji.

Najbardziej wnikliwe analizy roli sędziów wojskowych, ferujących wyroki, przedstawiła Zofia Leszczyńska *Prokuratorzy i sędziowie lubelskich sądów wojskowych 1944–1955*, Lublin 2006; Jerzy Poksiński, „*My, sędziowie, nie od Boga...*” *Z dziejów sądownictwa wojskowego PRL 1944–1956. Materiały i dokumenty*, Warszawa 1996 oraz *Kierownictwo PPR i PZPR wobec wojska w latach 1944–1956*, w: „*Dokumenty do Dziejów PRL*” 2003, z. 16; Krzysztof Szwaagrzyk, *Prawnicy czasu bezprawia. Sędziowie i prokuratorzy wojskowi w Polsce 1944–1956*, Kraków–Wrocław 2005 i tego samego autora, *Zbrodnie w majestacie prawa 1944–1955*, Warszawa 2000; Maria Turlejska, *Te pokolenia żałobami czarne... Skazani na śmierć i ich sędziowie*, Warszawa 1990; Andrzej Werblan, *Stalinizm w Polsce*, Warszawa 1991; Marcin Zaborski, *Oni skazywali na śmierć... Szkolenie sędziów wojskowych w Polsce w latach 1944–1956*, w: *Skryte oblicze systemu komunistycznego. Źródła zła...*, red. R. Bäcker, P. Hübner, Warszawa 1997 i tego samego autora, *Początki ludowego wymiaru sprawiedliwości w Łodzi — wybrane zagadnienia*, w: *Wojskowy Sąd Rejonowy w Łodzi*, red. J. Wróbel, J. Żelazko, Warszawa 2004. Dzięki ich badaniom do obiegu naukowego weszło szereg nowych ustaleń i informacji zawartych w materiałach źródłowych oraz wniosków sformułowanych na ich podstawie.

Jednak najważniejsze znaczenie dla przygotowanej dysertacji miały materiały archiwalne. Zasadnicze dla opracowywanego tematu źródła, a zarazem najliczniej przeze mnie wykorzystane, znajdują się w Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej Oddziału w Łodzi (AIPN Łd). Obejmują one: akta spraw WSR w Łodzi, akta śledcze, materiały spraw operacyjnych i sprawozdania Wojewódzkiego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego (WUBP) w Łodzi, sprawozdania Wojskowej Prokuratury Rejonowej (WPR) w Łodzi oraz akta osobowe funkcjonariuszy UB i opracowania tematyczne sporządzone przez Służbę Bezpieczeństwa (SB). Niezwykle istotne znaczenie dla pracy miała kwerenda w materiałach Archiwum Wojsk Lądowych Filii nr 2 we Wrocławiu (AWL), które obecnie — w części dotyczącej WSR w Łodzi — zdeponowane są czasowo w AIPN Oddziału w Łodzi. Są to przede wszystkim materiały organizacyjne i sprawozdania WSR w Łodzi, które dają obraz organizacji i funkcjonowania tego sądu. AWL posiada także niewielki zasób akt spraw sądowych WSR w Łodzi. Obejmuje on procesy osób oskarżonych o szpiegostwo oraz będących żołnierzami WP i KBW lub funkcjonariuszami UB i Milicji Obywatelskiej (MO). Dokumentacja z tych archiwów okazała się fundamentalna dla podjętego tematu. Dzięki jej poznaniu mogłam przedstawić szerszemu odbiorcy unikatowe informacje z dotychczas mało znanych materiałów źródłowych.

Z Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie (AIPN) wykorzystana została dokumentacja, wytworzona przez MBP, w postaci przepisów organizacyjnych, zarządzeń i rozkazów wytworzonych w Departamencie Więzień i Obozów/Więziennictwa, a także przesyłane do centrali sprawozdania z działalności łódzkiego WUBP.

Dane odnalezione w teczkach osobowych sędziów WSR w Łodzi, znajdujących się w Centralnym Archiwum Wojskowym Warszawa–Rembertów (CAW), pozwoliły na wprowadzenie do obiegu naukowego, dotychczas utajnionych, informacji na temat ludzi, których poglądy, postawa i postępowanie wpływały na losy podsądnych.

Ważne dla podjętej problematyki archiwalia znajdują się także w Archiwum Akt Nowych (AAN) w Warszawie. Przechowuje ono materiały wpływające do MBP oraz wytworzone przez to ministerstwo, a związane m.in. z działalnością zakładów karnych, ich relacjami z terenowymi urzędami bezpieczeństwa oraz dokumentację organizacyjną Departamentu Więzień i Obozów/Więziennictwa (jest ona niekiedy dublowana przez akta znajdujące się w AIPN). Materiały te ukazują kulisy funkcjonowania tej jednostki.

Natomiast w IV Wydziale Karnym Sądu Okręgowego (SO) w Łodzi przechowywane są repertoria spraw WSR w Łodzi z lat 1946–1955. Stanowią one cenną bazę źródłową przy poszukiwaniu informacji o skazanych przez ten sąd.

Uzupełnieniem tych materiałów były kwerendy w Archiwum Państwowym w Łodzi (APE), głównie w zespołach Komitetów Wojewódzkiego i Łódzkiego PPR/PZPR (posiedzenia egzekutywy, sekretariatu, wydziałów: administracyjno-samorządowego, ogólnego, propagandy i Komisji Kontroli Partyjnej), a także w teczkach więźniów Aresztu Śledczego w Łodzi, w dokumentacji archiwalnej kancelarii cmentarza rzymskokatolickiego „Doły” w Łodzi oraz w aktach osobowych w Archiwum Uniwersytetu Łódzkiego (UE).

Informacje zawarte w archiwaliach były konfrontowane nie tylko z literaturą przedmiotu i publikacjami prasowymi, ale również z zebranymi relacjami świadków wydarzeń i opublikowanymi wspomnieniami.

Cezura rozprawy obejmuje lata 1946–1955, czyli okres działalności WSR w Łodzi. Jednakże w celu ukazania złożoności powojennej sytuacji i warunków pracy konspiracyjnej w dysertacji uwzględnione zostały najważniejsze wydarzenia lokalne z 1945 r. Ze względu na regionalny charakter opracowania celowo pominięte zostały, jako powszechnie znane, wydarzenia polityczne w skali ogólnopolskiej. Tło polityczne ograniczone jest tylko do tego roku, ponieważ służy wyłącznie wprowadzeniu do zasadniczych rozważań. Z podobnych przyczyn praca oparta jest na archiwaliach i literaturze dotyczącej wydarzeń w Łódzkiem, natomiast te o charakterze ogólnopolskim stanowią jedynie odniesienie porównawcze.

Obszerny materiał źródłowy i literatura przedmiotu umożliwiły mi przedstawienie tematu w pięciu rozdziałach, uzupełnionych epilogiem, aneksami oraz fotografiami. W pracy przyjęty został układ rzeczowy. W trosce o czytelność przedstawianych informacji oraz stopniowe wprowadzanie w problematykę nieuniknione stały się minimalne powtórzenia.

Styczeń 1945 r. przyniósł mieszkańcom Łodzi i okolic wyzwolenie spod okupacji hitlerowskiej, jednak nie dla wszystkich był to jednocześnie dar wolności. Organizowane przez polskich komunistów — przy aktywnym wsparciu ze strony radzieckiej — władze administracyjne i porządkowe konsekwentnie wprowadzały nowy porządek polityczny. Kiedy w połowie 1945 r. główne państwa koalicji antyhitlerowskiej współuczestniczące w utworzeniu Tymczasowego Rządu Jedności Narodowej (TRJN) wycofały swoje uznanie dla rządu RP kierowanego przez premiera Tomasza Arciszewskiego, stało się to sygnałem dla komunistów, iż państwa zachodnie ostatecznie zgodziły się na oddanie Polski w strefę dominacji ZSRR. W kraju narastał konflikt polityczny i zbrojny, który silnie zantagonizował Polaków.

Żołnierze oddziałów konspiracyjnych po zakończeniu wojny wciąż nie rezygnowali z walki o swoje ideały, choć miały szanse na ich zwycięstwo i pomoc z zagranicy. Opozycja, istniejąca w latach 1945–1956, miała dwa zasadnicze nurty: zbrojny i polityczny. W województwie łódzkim do pierwszego zaliczały się wszystkie organizacje, które chciały doprowadzić do zmiany ustroju w Polsce przez działania militarne (połączone z informacyjnymi), takie jak: Konspiracyjne Wojsko Polskie (KWP), Ruch Oporu Armii Krajowej (ROAK), Narodowe Siły Zbrojne (NSZ), Narodowe Zjednoczenie Wojskowe (NZW) oraz szereg mniejszych. Do drugiego należeli zwolennicy oporu, wyrażanego w postaci aktywnego udziału w życiu politycznym oraz w przedsięwzięciach informacyjno-wywiadowczych. Najsilniejszymi jego przedstawicielami byli członkowie Ruchu Oporu bez Wojny i Dywersji „Wolność i Niezawisłość” (WiN), z którymi sympatyzowało Polskie Stronnictwo Ludowe (PSL).

Odrębne, specyficzne środowisko stanowili członkowie organizacji młodzieżowych, powstających na początku lat 50. Wychowani na legendzie walki z okupantem w czasie II wojny

światowej i opowieściach rodziców o przedwojennych tradycjach patriotycznych, starali się — w miarę swoich możliwości — wnieść wkład w zwalczanie komunizmu.

W pierwszych latach po zakończeniu wojny polskimi konspiratorami kierowała autentyczna wiara w możliwość zmiany sytuacji politycznej w RP i w pomoc w tym względzie ze strony zachodnich aliantów. Wraz z upływem czasu ich działania stały się już tylko formą zademonstrowania sprzeciwu wobec nowej rzeczywistości politycznej, a w schyłkowym okresie — walką o przetrwanie. „Ludowa” władza wykorzystywała w celu często dosłownego wyeliminowania przeciwników politycznych coraz sprawniejszego aparat bezpieczeństwa, sądownictwo i więznictwo, a także propagandę. Współdziałanie tych wszystkich struktur pozwalało pozbawiać ukrywających się przeciwników skutecznej pomocy i oparcia w społeczeństwie.

Żołnierze konspiracji musieli ukrywać się, najczęściej w trudnych warunkach, z ograniczoną możliwością uzupełnienia uzbrojenia i lekarstw, walcząc bez wsparcia z zewnątrz oraz świadomością „osaczenia” przez przeciwnika. Ścigający ich funkcjonariusze dysponowali nie tylko większą ilością broni i sprzętu, ale przede wszystkim możliwością uzyskania wsparcia ze strony milicji, wojska, administracji państwowej, partii, a przede wszystkim — NKWD. Jednak, mimo niewielkiej liczebności i dysproporcji w uzbrojeniu, konspiratorzy nie rezygnowali z aktywnego oporu. Wprawdzie zdawali sobie sprawę ze swojej trudnej sytuacji, ale wierność złożonej przysiędze i własnym przekonaniom była dla nich sprawą najważniejszą.

W pierwszej połowie lat 50. aktywny opór zbrojny został wyeliminowany, ale władzom nigdy nie udało się zniszczyć oporu społecznego, zmienił on jedynie swoją formę. Komuniści, choć nie potwierdzali tego oficjalnie, mieli tego świadomość. Świadczy o tym działalność rozbudowanego aparatu bezpieczeństwa, który aż do 1989 r. zajmował się kontrolą prawomyślności obywateli i niszczeniem wszelkiego sprzeciwu wobec władzy.

Chcąc ukazać, jacy ludzie skazywani byli pod szyldem „wrogów ludu”, w rozdziale pierwszym zaprezentowałam struktury i cele działania największych organizacji niepodległościowych, działających w Łódzkiem od 1945 r. Ich liczba została świadomie ograniczona, gdyż praca nie jest monografią łódzkiego podziemia z lat 1945–1956. Jednak działalność konspiracyjna stanowiła — najczęściej — przyczynę aresztowania osób, skazywanych następnie przez WSR, i z tej przyczyny jest istotna dla omawianego tematu. Wymagał on także przedstawienia zarysu sytuacji politycznej w mieście w chwili wyzwolenia go spod okupacji niemieckiej, a także najważniejszych informacji na temat organizacji lokalnego aparatu bezpieczeństwa. W pracy skoncentrowałam się głównie na zmianach zachodzących w Łodzi, uznając je za najbardziej istotne dla omawianego tematu.

Ogromna surowość prawa karnego stosowanego w Polsce Ludowej w latach 1944–1956 była uzasadniana przez jej komunistyczne władze specyficzną sytuacją w kraju. Podkreślano, że do konfrontacji dochodziło z winy obu stron, ale wybór — jak głosiła państwowa propaganda — przedstawicieli całego narodu do Sejmu Ustawodawczego miał stanowić koniec tych zmagania. Jednak sfałszowane w 1947 r. wybory nie pozwoliły wyłonić takich przedstawicieli, którzy rzeczywiście reprezentowaliby wolę wszystkich obywateli, dzięki czemu mogłoby dojść między stronami do dialogu i wypracowania konsensusu.

Wpływ stalinowskiego prawa oraz ideologii na kształtowanie się systemu prawnego w Polsce był oczywiście ogromny i wynikał z celowych działań wschodniego „sojusznika”. Ich skutkiem miało być stworzenie przepisów ułatwiających podporządkowanie komunistom ogółu społeczeństwa. Zmęczonych okrucieństwami wojny ludzi chciano pozyskać przez pozory praworządności, a opornych — łamiąc ich sprzeciw przy pomocy rozbudowanego aparatu represji.

Tworzone prawodawstwo było oderwane od wzorów przedwojennej polskiej nauki prawa oraz ówczesnej praktyki sądowej. Powstawało w wyniku powielania przepisów radzieckich,

przenoszonych na grunt polski, lub przez podporządkowywanie norm polskiego prawa karnego „wzorcom” radzieckiej myśli prawniczej. Cechowała je duża surowość pod względem odpowiedzialności karnej, szczególnie widoczna w wysokości wyroków przewidzianych w dekreтах. Zadania systemu sprawiedliwości zostały tak sformułowane, że stały się integralnym elementem działań podejmowanych przez organy państwowe, polityczne i partyjne. Przedstawiciele komunistycznych władz głosili, że chcą jedynie zdemokratyzować sądownictwo, aby zlikwidować dawne „reakcyjne i antyludowe” przepisy, bazując na dotychczasowych strukturach sądowych. W rzeczywistości opierali się na nich, ale tylko na tyle, na ile były użyteczne w nowej sytuacji politycznej.

Ponieważ zrozumienie orzecznictwa WSR byłoby niemożliwe bez poznania przepisów prawa, które pozwalały na skazywanie cywilów za czyny „antypaństwowe” przez sądy wojskowe, zostały one omówione w rozdziale drugim.

WSR w Łodzi miał taką samą strukturę wewnętrzną, jak pozostałe tego typu sądy w kraju. Podobieństwo dotyczyło nie tylko kryteriów doboru kadry, zarówno wojskowej, jak i cywilnej, ale także samego sposobu funkcjonowania wspomnianych jednostek. Zbieżność była nieprzypadkowa. Wynikała z uregulowań prawnych wprowadzanych przez komunistów na terenie całej Polski. Specyfika WSR pozwalała nowym władzom mieć większy — niż w sądach cywilnych — wpływ na wysokość wydawanych wyroków. Łódzcy sędziowie nie byli mniej lub bardziej surowi niż pełniący służbę w innych WSR, z równą łatwością orzekali kary śmierci lub wieloletniego więzienia wobec żołnierzy podziemnych organizacji konspiracyjnych.

Wymiar sprawiedliwości zatracił swoją niezależność i niezawisłość. Stał się jednym z narzędzi w walce o „demokrację ludową”, podobnie jak uchwalane akty prawne. Pracujący w jego strukturach ludzie z przekonania, strachu lub dla własnej wygody posługiwali się tymi przepisami nie tylko w celu ścigania i karania rzeczywistych przestępców, ale również zwalczania przeciwników politycznych. Przysłowiowa „trzecia władza” została sprowadzona do roli realizatora decyzji, które zapadały w gabinetach polityków i funkcjonariuszy urzędów bezpieczeństwa. Mimo iż w założeniu niezawisła, stała się jednym z trybów maszyny zwalczającej podstawowe swobody społeczne, takie jak wolność słowa, przekonani politycznych i religijnych. Jej głównym zadaniem było sankcjonowanie swoim autorytetem poczynań komunistów.

Krytyczne oceny działalności WSR ze strony sprawujących władzę pojawiły się tuż po przełomie 1956 r. Już 10 grudnia tego roku powołana została tzw. Komisja Mazura, mająca zbadać odpowiedzialność byłych pracowników Głównego Zarządu Informacji, Naczelnej Prokuratury Wojskowej i Najwyższego Sądu Wojskowego, kierowana przez zastępcę Prokuratora Generalnego PRL Mariana Mazura. Mimo iż sprawdzała ona działalność organów naczelnych, to w jej sprawozdaniu pojawiły się również uwagi dotyczące działalności wojskowych sądów i prokuratur rejonowych. Komisja zwróciła uwagę na takie fakty, jak: częste przedłużanie decyzji o tymczasowym aresztowaniu, fałszowanie protokołów z posiedzeń niejawnych, godzenie się na reżyserowanie procesów politycznych, tendencyjne prowadzenie spraw sądowych i uleganie wpływom zewnętrznym wbrew dowodom uzyskanym w toku rozprawy, prowadzenie rozpraw bez udziału obrońcy, uznawanie za jedyny dowód zeznań wymuszonych w śledztwie itp.

Ponieważ dotychczas nie powstała praca na temat WSR w Łodzi, w dysertacji konieczne stało się zamieszczenie informacji o organizacji tego sądu, a przede wszystkim o jego obsadzie personalnej. Znalazły się one w rozdziale trzecim. Omówiłam w nim także działalność administracyjną sądu, świadomie i celowo ograniczając ją do spraw najważniejszych, ponieważ praca nie stanowi monografii WSR. Ponadto w rozdziale tym zaprezentowane zostały wybrane sylwetki ludzi, którzy wydawali wyroki. Było to niezbędne do podjęcia próby oceny ich działania.

Orzekanie i wykonywanie wyroków śmierci stało się formą walki z ludźmi, którzy nie chcieli pogodzić się z ustrojem komunistycznym. Ten najdrastyczniejszy sposób karania miał za zadanie skutecznie odstraszyć potencjalnych naśladowców. Nawet w przypadku złagodzenia kary orzeczenie wyroku śmierci było dla skazanego traumatycznym przeżyciem. Pozostawiało również niezatarty ślad w psychice tych, którzy te wyroki wykonywali lub jedynie — z racji obowiązków służbowych — przy nich asystowali.

Liczba kar śmierci orzeczonych przez WSR w Łodzi, które zostały wykonane, była wprawdzie niższa niż np. w sądach wojskowych Warszawy, Katowic lub Wrocławia, lecz nie oznacza to, że był on mniej represyjny. Różnica wynikała przede wszystkim z liczebności formacji konspiracyjnych, działających w poszczególnych rejonach kraju, co z kolei wpływało na ogólną liczbę rozpatrywanych spraw. Wykonano blisko 33% kar śmierci spośród orzeczonych przez WSR w Łodzi, czyli niewiele mniej niż wynosiła „średnia ogólnopolska” (39,3 %). Egzekucje skazanych przyczyniły się do poważnych strat wśród działaczy podziemia niepodległościowego na terenie województwa, ponieważ w majestacie prawa stracono tych, którzy najbardziej angażowali się w działalność niepodległościową.

Z powodu szczególnie drastycznego charakteru tych orzeczeń poddałam je odrębnej analizie w rozdziale czwartym. Z tej samej przyczyny oraz ze względu na to, że wyrok śmierci kończył „drogę skazańca” w więzieniu, wyroki te zostały przedstawione jako pierwsze w kolejności.

Skazani na kary pozbawienia wolności, choć ratowali życie — cierpieli fizycznie i psychicznie za swoje ideały w niezwykle ciężkich warunkach. Więźniowie polityczni byli najczęściej torturowani i zastraszani podczas śledztwa. Podobnie traktowano ich w czasie odbywania kary. Przemoc fizyczna i psychiczna oraz warunki panujące w więzieniach miały im uzmysłowić wagę ich winy i skłonić do zmiany poglądów. Do częstych form upokarzania „politycznych” należało dotkliwe bicie, zamykanie w karcerze, pozbawianie prawa do wizyt rodziny i otrzymywania paczek lub korzystania z książek. Strażnicy „dbali” również, aby więźniowie znajdowali się w stałym napięciu psychicznym. Służyły temu rewizje w celach, umieszczanie w nich konfidentów, odbieranie dewocjonalistów i różnych posiadanych drobiazgów oraz karanie za praktyki religijne. Jednak ten nietypowy sposób „resocjalizacji” najczęściej nie przynosił — zamierzonych przez władze — rezultatów.

Dodatkowo odbycie kary nie było gwarancją powrotu do poprzednio prowadzonego życia. Na skazanym już zawsze ciążyło piętno więźnia politycznego, obejmujące również jego rodzinę. Stanowiło ono często barierę w uzyskaniu wykształcenia, dobrej pracy lub paszportu. Wielu byłych więźniów przez całe życie borykało się z problemami zdrowotnymi, zarówno natury fizycznej, jak i psychologicznej, wywołanymi przebyciem śledztwem oraz pobytem w zakładach karnych. Mimo upływu czasu, a często również braku realnych podstaw skazani pozostawali pod „nadzorem” aparatu represji nawet kilkanaście lat po zakończeniu aktywnej działalności politycznej. Problematyka ta została omówiona w rozdziale piątym.

Pierwsze procesy polityczne, unieważniające wyroki WSR, odbyły się w Polsce już w 1956 r. Stały się one rezultatem „odwilży”, a często również pokazowego rozliczania przez władze „winnych przekraczania uprawnień”. Miały jednak charakter pozorny i sporadyczny. Dopiero ustawa sejmowa z 23 kwietnia 1991 r. O uznaniu za nieważne orzeczeń wydanych wobec osób represjonowanych za działalność na rzecz niepodległego bytu Państwa Polskiego pozwoliła skazanym przez WSR, ich rodzinom bądź osobom zainteresowanym (np. działającym wspólnie ze skazanym w tej samej organizacji niepodległościowej) starać się o unieważnienie tamtych orzeczeń. Krótki epilog sygnalizuje tę problematykę i pokazuje skalę zainteresowania byłych więźniów politycznych oraz ich rodzin uzyskaniem unieważnienia wyroków wydanych przez łódzki WSR.

Zamieszczony na końcu pracy Aneks 1 stanowi zbiorcze zestawienie informacji na temat sędziów WSR w Łodzi. Tabelaryczne ujęcie pozwala porównać ich losy przed II wojną światową i w czasie jej trwania oraz sprawdzić, kiedy zaangażowali się w działalność komunistyczną, a także, czy posiadali wykształcenie i doświadczenie prawnicze przed wstąpieniem w szeregi sądownictwa wojskowego. Aneks 2 — to najważniejsze dane na temat osób skazanych przez WSR w Łodzi na karę śmierci oraz zamartwych podczas odbywania niższej kary. Obejmuje m.in.: powody skazania, nazwiska sędziów orzekających w sprawie, informację o wykonaniu kary bądź zmianie wyroku. Podane nazwy archiwów wraz z sygnaturami akt (dawnymi i obecnymi) pozwalają na łatwe odnalezienie oryginalnej dokumentacji archiwalnej.

Uzupełnieniem treści rozdziałów są współczesne zdjęcia budynków, w których rozgrywały się opisywane w pracy wydarzenia.

Ponieważ prezentowane opracowanie jest pierwszą próbą przedstawienia tytułowego problemu, nie rości sobie pretensji do całkowitego wyczerpania go. Wskazuje główne zagadnienia, które w przyszłości ewentualnie mogą być poszerzane w dalszych badaniach.